

Současná věda o člověku

Hranice vědeckých disciplín a oborů se rozvolňují, nicméně předmět antropologického zájmu – člověk a jeho proměnlivost v čase a prostoru – zůstává. Dnes ke studiu této problematiky přispívá i archeolog, řeší-li např. otázky lidské výživy v určitém období minulosti, molekulární genetik, zabývá-li se např. otázkami evoluce člověka, jeho migracemi a rozšířením napříč kontinenty, zdravotním stavem a faktory, které ho ovlivňují, nebo také parazitolog, věnuje-li se třeba vlivu parazitů na naše chování. Proto lze úvodem říci, že předkládané číslo Živy je věnováno jak antropologii, tak člověku samotnému.

Asi před 40 lety proběhla na stránkách časopisu Biologické listy diskuzní anketa, která měla bilancovat stav československé antropologie, její současnou a budoucí náplň, cíle a výsledky. Redakce ve spolupráci s Milanem Stloukalem (pozn. redakce: dřívějším ředitelem Národního muzea v Praze, který se během své dlouholeté vědecké práce zabýval především paleodemografií a antropologií starých Slovanů z Mikulčic, viz také str. CXIV kuléru tohoto čísla Živy) připravila tehdy čtyři otázky, na něž odpovídali jednotliví protagonisté věd o člověku. Nebudeme zabíhat do detailů, srovnávat názory dnešní a minulé, můžeme však konstatovat, že se doba dramaticky změnila. Za téměř půlstoletí už nepovažujeme za smysluplné zabývat se definicemi antropologie a jejich přívlasků, přestože na toto téma bychom mohli popsat stohy papíru bez nalezání uspokojivé odpovědi. Není ani možné v jednom čísle Živy shromáždit příspěvky, které by informovaly o celé šíři výzkumů člověka a jeho kultury, která s ním úzce souvisí.

Snažili jsme se, aby série článků ukázala člověka z různých úhlů pohledu. Dozvíte se o historii objevování lidského genomu i našem tzv. třetím genomu a budeme polemizovat o naší odlišnosti od zvířat, co se týče používání nástrojů. Vzhledem k tomu, že patříme k tzv. anatomicky moderním lidem neboli *Homo sapiens*, zamysleme se nad různými teoretickými koncepcemi biologického druhu a popíšeme expanzi anatomicky moderních lidí z místa jejich pravděpodobného vzniku ve střední Africe. Ve schopnosti využívat lokální zdroje ve svůj prospěch jsme skutečně asi jedineční – nemusíme se sice už tolik chránit před nástrahami a rozmary přírody, ale stojíme před výzvou, zda ochráníme přírodu před námi – lidmi. Upozorníme také na diskuzi o původu zemědělství v Evropě a ukážeme si, že Evropané musejí být převážně smíšeného původu, což dokládají i dnešní archeogenetické analýzy (např. také Živa 2011, 6: 262–263, 2013, 1: 4–6 nebo 2016, 1: 2–3). Dále si přiblížíme nové poznatky o výživě člověka v zemědělském pravěku, potravních zdro-

jích a také, že poměr divokých a pěstovaných rostlin a chovaných zvířat mohl v různých obdobích kolísat. Představíme způsoby analýzy rostlinných zbytků a zvířecích kostí, využití stabilních izotopů v souvislostech týkajících se lepší stravy žen ve středověku nebo vzniku společenských vrstev. Změny jídelníčku našich předků související s domestikací rostlin a zvířat měly přímý vliv na naše geny, resp. frekvenci jednotlivých alel. Pití mléka u řady lidských populací tak selektovalo mutace, které umožňují trávit mléčný cukr i v dospělosti – uvedeme si příklad, jak skloubit archeologické a genetické poznatky do ucelenější antropologické teze. Tyto výsledky se dotýkají i problematiky populační historie afrického sahelu, genetická specifika jeho obyvatel se ukázala nosná ve vztahu k archeologii, lingvistice nebo etnografii. Výzkum populací minulosti je silně spjatý s archeologií. Možná bude překvapením, jak špatně zachovalé bývají nalezené kostry a co se přitom dá o našich předcích a předchůdcích z kosterních pozůstatků zjistit. Kromě archeologie se lidské kostry dostávají do rukou soudních znalců, kteří se snaží určit polhavi a odhadnout věk dožití. Poznáme, že za konstatování „kostra patří muži, který zemřel ve věku přibližně 35 let“, stojí mnoho úsilí. Naše kostry jsou také plastické a mohou odrážet např. změny pracovních aktivit. Nahlédneme i do virtuální antropologie, metody dalece překračující základní výzkum a nacházející dnes široké uplatnění. Dalším tématem jsou změny somatického vývoje současných Evropanů, především pandemie obezity, jež se nebezpečně šíří (dnes žije na světě údajně více obézních než hladovějících!). O komunikaci mezi lidmi by se daly napsat celé knihy, biolog by však neměl přehlížet komunikaci olfaktorickou, která hraje roli třeba při výběru partnera. Výzkum vlivu toxoplazmy na lidské chování nám ukáže, kolik toho vlastně nevíme o působení parazitů, kteří obývají naši tělesnou schránku. A závěrem jsme zařadili pro Živu netradiční příběh, vlastně potvrzující známé rčení, že ani dobré rady nevedou vždy bezpečně k cíli.

Tato témata představují práci několika českých týmů zabývajících se variabilitou člověka. Uvedme alespoň ve zkratce, co se do této Živy nevešlo, ale s čím se budete snad moci setkat v některém z příštích čísel. Nenajdete zde nic o lidech z významné svrchně paleolitické lokality Předmostí u Přerova, která poskytla mimo jiné doklady o časně domestikaci psa před více než 25 tisíci let. Z období neolitu, tedy z mladší doby kamenné, pochází jedna z nejstarších známých trepanací lebky v Evropě. Byla nalezena na lokalitě Vedrovice, kde pohřbívali lidé kultury s lineární keramikou. Zůstaneme-li u chirurgických zákroků těchto prvních zemědělců žijících na našem území před více než 7 tisíci let, nelze nezpomenout na kostru starého muže vykazující známky zhojené amputace levého předloktí. Zmíňme také existenci tuberkulózy, kterou dokládá nález tuberkulózní spondylitidy (tzv. Pottovy nemoci) u mladé dívky, u níž se narušením obratlí vytvořil hrb. V souvislosti se změnami klimatu se u nás později objevily i nemoci dnes považované za exotické. Na konci středověkého teplotního optima se např. i na území Čech vyskytovala lepra. Dva případy z 12. stol. byly popsány z pohřebiště v Žatci a další se vyskytl dříve v raném středověku ve velkomoravských Mikulčicích. Paleopatologické nálezy by jistě nejlépe shrnul nedávno předčasně zesnulý kolega Jakub Likovský, na jehož neotřelý přínos na tomto místě s úctou vzpomínáme.

Není tomu tak dávno, co nás opustil i Zbyněk Šmahel, dlouholetý člen redakční rady Živy. Dodnes od studentů slyšíme, jak uměl složitou problematiku paleoantropologie srozumitelně podat a jak jim byl při přípravě na zkoušku užitečný jeho seriál článků Evoluce rodu *Homo*, který v Živě vycházel v r. 2003. Přestože odešel v okamžiku, kdy naše představy o evoluci člověka začala pozměňovat genetika a řada nových objevů, zůstávají dodnes tyto články nosným základem učebních textů. Měl totiž dar postihnout to podstatné. Jemu, stejně jako několika dalším, kteří se těchto dnů již nedožili, jsme věnovali krátkou vzpomínku v kulérově příloze.

Odkaz našich starších kolegů, jakými jsou Pavel Bláha, Marie Blajerová, Hana Hanáková, Vladimír Novotný, Jana Pařízková, Milan Stloukal, Eugen Strouhal a další, ale i těch, kteří dnes již s námi nejsou, např. Milan Černý, Milan Dokládál, Karel Hajníš, Jaromír Chochol, Jan Jelínek, Zdeněk Klein (rovněž dříve člen redakční rady Živy) nebo Miroslav Prokopec, chceme předávat a dále rozvíjet.

Můžeme také říct, že čeští antropologové, byť je jejich komunita vzhledem k ostatním oborům docela malá, se především po r. 1989 zapojili do mnoha významných mezinárodních projektů, získali nové zkušenosti a vytvořili pracoviště a týmy, které snesou i ta nejpřísnější kritéria vědeckého hodnocení. Vděčíme za to konečnicům předmětu našeho společného zájmu – člověku. Dejme mu tedy prostor na stránkách Živy a vpustíme při této příležitosti do našeho nejstaršího přírodovědného časopisu také několik humanitních pohledů, jimiž na chvíli překročíme někdy přece jen poněkud těsné hranice biologie.